

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לא, תש"מ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

קונקורדנציה חדשה

אברהם אבן-שושן, קונקורדנציה חדשה לתורת נביאים וכתובים, הוצאת קרית-ספר, ירושלים, 1977-1980, ג' פרכים.

1. לפני חודשים אחדים יצא לאור הכרך השלישי, הוא האחרון, של "קונקורדנציה חדשה" למקרא, מעשה ידיו של אברהם אבן-שושן. הכרך הראשון יצא בשנת 1977, ועתה, נאמן להבטחתו, השלים המחבר את המפעל. ואתה עומד ותמה: מפעלים רבי משתתפים, נסמכים למוסדות ציבוריים בעלי יוקרה ובעלי אמצעים, מפגרים בביצוע משימותיהם, ואילו פאן איש יחיד מתכנן, עושה בעצם ידיו ומביא לדפוס, חיבור רב ההיקף ורב האחריות — ומסייעים בידיו בני ביתו וקומץ אנשי לשון המבינים את חשיבות הדבר (ראה את שמוותיהם בהקדמה לכרך א', עמ' יד).

בצאת הכרך הראשון בירך מאיר מדין את המחבר מעל עמודי "לשוננו לעם" (מחזור כח [תשל"ז], עמ' 91-93), ותיאר בקצרה את טיב הספר וחידושיו. ראוי שפעת הסיום נייחד שוב את הדיבור על הקונקורדנציה החדשה — אף על פי שגם פאן לא נוכל להשמיע את כל תהילתו של הספר, מפאת צמצום הזמן והמקום, אלא רק מקצתה, ונעמוד על נקודות אחדות בלבד.

2. "ספרי המלים" של המקרא (ושל כל טקסט אחר) מתחלקים לשתי קבוצות: קונקורדנציות ומילונים. לכל קבוצה דרכים ושיטות משלה, מה שיש בזו אין בזו, ומה שיש בזו אין בזו, ואלו משלימים את אלו.

עורך הקונקורדנציה מציע לפני המעיין את העובדות של הטקסט במינימום של התערבות אישית: הוא מסדר לפי סדר מסוים את הצורות הנטויות של כל מלה (ביתר דיוק: של כל "לְקַסְמָה"), ומקבץ ליד כל צורה את המשפטים של הטקסט, שצורה זו באה בהם. הוא אמנם נדרש לעתים להכריע, פאשר ניתן לשייך צורה אחת לְקַסְמֹת שוֹנוֹת (פגון מְשַׁחֵם ל"מְשַׁחָה" מן השורש משח, או ל"מְשַׁחַת" מן השורש שחת), או פאשר ניתן לשייך צורה אחת לפאראדיגמות שוֹנוֹת של הלקסמה (פגון יָבִין לבניין קל או להפעיל) וכיוצא באלה; אולם הכרעותיו אינן מרובות, והן בעיקרן מורפולוגיות, ולא סמנטיות, פלומר, הן נסמכות על פחנים פורמאליים ברורים. פרגיל, אף ממעטים בעלי הקונקורדנציות להפריד בין ערכים הומונימיים, ובזה הם נמלטים מהכרעות נוספות.

עורך המילון, לעומת זאת, נדרש להכריע על כל צעד ושעל ולערב את השקפתו הוא בחומר שהוא מציג למעיין. הוא מפריד את ההומונימים לערכים שונים, מחלק כל ערך למשמעיו, ומביא להם דוגמות מן הטקסט (לעתים עד מיצוי החומר);, הוא רושם את שימושי הלשון, פגון מלות ההצרכה הראויות לכל פועל, הצירופים הפבולים שהערך עשוי להיות חלק מהם, מבנה המשפט שהערך משתבץ בתוכו, וכאלה רבות.

המעניין, מצדו, ימצא בקונקורדנציה אוסף של עובדות
 פמות שהן, כביכול, שסידורן ופירושו מוטלים עליו, וימצא
 במילון עריכה שלמה יותר, עובדות שהספרן בצדן, כפי
 שתפסן וכפי שפירשן בעל המילון. מכאן דרכי השימוש
 השונות בשני סוגי הספרים, יתרונותיהם וחסרונותיהם. נניח,
 שאבקש להשיב על שאלה זו: מה הם הנושאים האפשריים
 של הפועל אבל? אם לפני קונקורדנציה, עלי לקרוא את
 807 הפסוקים שפועל זה בא בהם, ולערוך את רשימת
 נושאייהם, עד שאמצא שהאוכלים הם בני־אדם (בגון בר' ב,
 טז), בעל־חיים (יזאל א, ד), האש (יש' ה, כד), הארץ (במ'
 יג, לב), החרב (שמ"ב יח, ח), החורב והקרח (בר' לא, מ),
 הרעב והדבר (יח' ז, טו), היער (שמ"ב יח, ח) והקנאה (תה'
 סט, י). זוהי עבודה מייגעת במקצת, אבל יצא הפסדה
 בשכרה, כי בסופה הגעתי למסקנה ודאית ובדוקה. אולם אם
 לפני מילון הגון, בעל המילון כבר טרח בשבילי, וציין את
 טיב הנושאים של הפועל הנידון (עיין, למשל, במילונים של
 שטיינברג, בראון־דרייבר־פריגס, קהלר־באומגרטנר, בערך
 זה). עבודתי קלה, אך יצא שכרה בהפסדה, כי נשאר הספק
 בלבי: שמא השמיט המחבר פסוק מן הפסוקים, או שפירש
 בדרך מיוחדת משלו את אחד הפסוקים, או שראה באחד מהם
 שימוש נדיר או מטאפורי של הפועל, ולא חשב לראוי
 למנותו? זאת ועוד — עשוי אני לשאול שאלה, שבעל המילון
 לא נתן את דעתו עליה, וכמוכן, לא אמצא לה תשובה
 בדבריו; ואילו הקונקורדנציה פורסת לפני את כל החומר
 לעיין בו כל פמה שארצה. כך יקרה, אם אשאל, לדוגמה,

איפה באים סמוכים הפעלים אפל ושתה? או: באילו פסוקים נמצא על יד אכל הפועל שבע או התיאור לשובע?
קיצורם של הדברים: הקונקורדנציה והמילון מכוונים לתכלית אחת, היא תיאור אוצר המלים של הטקסט, אולם בדרכים שונות, ולכל אחד מידות משלו, שהן יתרונות מצד אחד וחסרונות מצד אחר.

מה שעשה אברהם אבן-שושן הוא מעין תרפוע העיגול: הוא שם לפנינו קונקורדנציה שיש בה הרבה מן המעלות של המילון, בלי שתקופח אף אחת מן המעלות של הקונקורדנציה, ויצר ספר שיש בו הצגה שלמה של העובדות הלשוניות כמות שהן (פרגיל בקונקורדנציה) אגב סידורן ועיבודן בידי המחבר (פרגיל במילון). את זה הוא השיג על ידי תחבולה פשוטה ורבת יכולת, מעין ביצת קולומבוס, והיא זו: את הפסוקים הביא, כמקובל, לפי הצורות השונות של הערך, ובכל צורה לפי סדרם של ספרי המקרא; אולם כל הפסוקים מוספרו מספור שוטף מן הראשון עד האחרון, ועל ידי זה הצליח המחבר לערוך בראשו של כל ערך "מפתח המשמעים" ו"מפתח הצירופים", שבהם מפנים אל הפסוקים המתאימים לפי מספרם הסידורי. שיטה זו חידוש של המחבר היא, והוא כבר עשה פדוגמטה בקונקורדנציה לשירת ח"נ ביאליק, שהוציא בשנת תש"ך. במפתח המשמעים של הערך פא, למשל, ניתנו שש הוראות, ועל יד כל אחת מהן צוינו הפסוקים שהפועל מופיע בהם באותה הוראה (אני מצטט אגב השמטות):

(א) נכנס, הגיע, קרב: רוב המקראות 1-1992 (פלומר:

רוב בניין קל — ג"צ)

(ב) . התקיים, התגשם: 2, 37, 49, 369 (ועוד — ג"צ)

(ג) בעל: 76, 322, 362, 511 (ועוד — ג"צ)

ועוד ועוד.

במפתח הצירופים באים השימושים של מקור הפועל (לבלתי בוא, לעת בוא. לפני בוא, וכו'), צירופי הפועל עם נושאים, מושאים, ותיאורים שונים (בא אורו, בא אל אבותיו, בא פאנשים, וכו'), צירופי הבינוני (יוצא ובא, ברוך הבא, הבאים בשמות, וכו'), צירופי ההפעיל (הביא באלה, הביא במשפט, וכו'), וליד כל צירוף מספרי פסוקיו.

על ידי זה הגדיל המחבר — פפי שאמרנו — את עצמת הקונקורדנציה ככלי למחקר, בלי לגרוע ממנה דבר. כי לו היה מחלק את המובאות של בא לפי משמעויותיו השונות, היה השוכר יוצא בהפסד. כי אולי יש פסוקים, שבהם מתפרש הפועל פירושים שונים, ויש פאלה שבהם משמעותו מסופקת, והכרעותיו של המחבר היו מתגנבות בתוך החומר המוצע. או לו היה עורך רשימות נפרדות של צירופים אחדים (כמו שנעשה בקונקורדנציות של הרב קוסובסקי ושל בניו), היו אותם הפסוקים חסרים ברשימה הפללית — רצוני לומר, לו היה עורך רשימות נפרדות של צירופים כגון בית המלך, בית אב, בית דוד, וכיו"ב, היו פסוקים אלו נגרעים מן הרשימה הפללית של פֵית, ודבר זה היה מחייב לעתים את המעיין לעבור על רשימות שונות לשם פירור עניין אחד. בדרך שבחר בה, המחבר הוסיף לך ברכה, ולא גרע ממך דבר.

3. זה בעיניי החידוש החשוב ביותר שבקונקורדנציה

שלפנינו לעומת קודמותיה — אך יש גם אחרים. יפה עשה המחבר, שסידר ב־פרשימה אלף־ביתית אחת את השמות הפרטיים ואת השמות הכלליים: על ידי זה נמנעות כמה זרזיות שבקונקורדנציה של מנדלקרן, כגון זו שיש לחפש פנעץ ב־פרשימה אחת וכנעני ב־פרשימה אחרת, מרוחקת ממנה. אפשר גם לשבח (אף פי לא הפול יספיקו לכך) את העירוב של המלים הארמיות ושל המלים העבריות ב־פרשימה אחת, פי הרבה שרשים משותפים לשתי הלשונות, ונזח למעיין למצוא אותם סמוכים זה לזה.

אולם המחבר הלך בדרך ההפוכה מזו, כאשר סידר את הערכים לפי צורתם היסודית ולא לפי שורשיהם, ועל ידי זה הרחיק זו מזו מלים הגזרות משורש אחד. ואמנם המעיין יפיק את מלוא התועלת מן הקונקורדנציה, כספר שמטרתו תיאור הלשון, כשתבואנה פל הצורות הגזרות משורש אחד זו ליד זו, ומשום כך סידור הערכים לפי השרשים עדיף מן הסדר שבקונקורדנציה החדשה. ואם יביא מישהו את הנימוק הידוע נגד עריכת המילונים לפי שרשים, שלא פל אדם בקי בשורש פל מלה, ויש מלים שאפילו המומחים מסתפקים במוצאן — לזה כבר מצא תיקון פרופ' גושן, כאשר הוסיף במהדורה השלישית של הקונקורדנציה של מנדלקרן (ובמהדורות הבאות אחריה) את "מפתח הצורות", שבעזרתו ידע פל אחד, איזהו מקומם של מופת, מיכל, ניחוח, תמונה, וכדומה.

זאת ועוד — במילונות העברית הקלאסית (ובמילונות הערבית עד היום) הערכים מסודרים לפי שורשיהם, והחידוש

שנתחדש במאה שעברה, בהשפעת המילונים של שפות אירופה, לסדר אותם לפי צורתם המוגמרת, ספק אם היה בו תיקון או קלקול. הוא אף הביא למצב שאנו רואים במילונים של היום — ומתנגדים לו כמה מן המלומדים — שאין הפעלים והשמות מיוצגים בשיטה אחת: אלו — פל בנייניהם בערך אחד, וראש הערך הוא הבניין הקל (או השורש); ואלו — משקל משקל במקומו האלף-ביתי. אבל אם במילון יש מקום לדון, בקונקורדנציה אין ספק שהסדר לפי השרשים הוא הנכון.

4. כדי שלא יתפח החיבור למעלה מן המידה הסבירה, הנהיג המחבר שבערך של צורה שכיחה ביותר, אחרי שהביא אחדים מן הפסוקים השייכים לה, צירף את השאר (כאשר אין בהם, לדעתו, "חידוש משמעי מיוחד" [פרך א, עמ' יג]) לרשימה אחת, וציין את מראי מקומותיהם בלבד, בלי להביא את גופי הפסוקים. אם הצורה בהמה, למשל, באה במקרא 41 פעם, הקונקורדנציה שלנו מביאה 28 פסוקים בלבד, ונותנת רשימת מראי-המקומות של שאר 13 הפסוקים. קיצור זה מועיל למטרתו, ואולי אף הכרחי, הוא אבל אליה וקוץ בה. לפי מה נקבע, שצורה מסוימת באה בפסוק מסוים בלי "חידוש משמעי מיוחד"? הפסוק "קחו עמכם דברים" שבספר הושע יד, ג (כפי שנתגלה לי בדרך מקרה) לא זכה להירשם בעינו, אלא במראה-מקומו בלבד. והנה זהו פסוק חשוב מבחינה לשונית, פי הוא היחיד במקרא, שבו הפועל לקח מקבל את מושא דְּבָר ('מלה'), ורצוי שיופיע בשלמותו לעיני המעיין. ויש להניח, שאין זה מקרה יחיד של תופעה

לשונית, שלא זכתה לרישומה הראוי לה בעטייה של שיטת הקיצור.

בשתיים אלו (עריכה שלא לפי שרשים, השמטת פסוקים) אולי הפריז המחבר במגמתו להגיש לקהל קונקורדנציה עממית יותר, קרובה ונוחה יותר למעיין שאין המקרא אומנותו — מאלה שהיו לפניו. ואולי ענותנותו של אבן-שושן גרמה לו, שיעד את ספרו ל"משפיל עממי אוהב תנ"ך" (פרך א, עמ' ז), ובאמת גם תלמיד האוניברסיטה, המורה, ואף החוקר, ימצא בחיבורו עניין רב וברכה רבה.

5. ובסוף דבריי אני חוזר לראשיתם, ועליי להודות, שאני עומד משתאה מול העבודה העצומה, שנשא המחבר על כתפיו: בעריכה החדשה, בניקוד המלא של כל הפסוקים המובאים, בסידור הרשימות והמפתחות שבראש כל ערך, במספור המובאות ובהפניות אליהן. לא די לו לאברהם אבן-שושן שקנה את עולמו במילונו המצויין, על מהדורותיו השונות, שכל המאוחרת מחברתה טובה הימנה, אלא — שהתעלה על עצמו בעריכת הקונקורדנציה הזאת, רבת החידושים ורבת התועלת. אין לנו אלא לברך אותו ואת עצמנו, שעוד ישים לפנינו חיבורים חדשים ומעולים פקודמיהם.

גם בית ההוצאה, הוא הוצאת "קרית ספר", ראוי לשבח גדול (ודואב הלב על מנהלה שלום סיון ז"ל, אשר נפטר לבית עולמו לפני סיום המפעל), על אשר העמיד לפני המעיין ספר נאה, שעמודיו ואותיותיו מאירים את העיניים ומשמחים את הלב.